

Melchior Jakubowski

Jezuici Wschodu? Sieć artystyczna zakonu bazylianów w osiemnastowiecznej Rzeczypospolitej

Kościół unicki (dziś znany jako grecko-katolicki) powstał w 1596 r., gdy część hierarchii prawosławnej w polsko-litewskiej Rzeczypospolitej uznała katolickie dogmaty i zwierzchność papieża. Jedynym unickim zakonem byli bazylianie, stanowiący w XVIII wieku jedną z najliczniejszych wspólnot w Rzeczypospolitej z siecią około 150 klasztorów i ponad tysiącem zakonników. Bazylianie opiekowali się najważniejszymi sanktuariami, zajmowali się duszpasterstwem i edukacją, kierowali nowoczesnymi drukarniami i to z ich grona wybierano unickich biskupów. Zakon był zaangażowany w najświetniejsze realizacje artystyczne doby późnego baroku, takie jak katedra unicka we Lwowie, Ławra Poczajowska, Sobór Sofijski w Połocku lub cerkiew klasztorna w Berezwezu.

W historiografii dość powszechnie przyjmuje się, że bazylianie funkcjonowali w oparciu o model jezuicki. Jezuici utworzyli sprawną światową organizację o scentralizowanej strukturze i szerokim repertuarze środków religijnej perswazji, w której istotna była działalność naukowa i artystyczna. Sieć klasztorów bazylikańskich w Rzeczypospolitej była rozbudowana porównywalnie do jezuickiej i równie szeroko zakrojona była działalność zakonu. Równocześnie nietrudno jednak wskazać istotne różnice. Bazylianie funkcjonowali na znacznie mniejszym obszarze, ich organizacja wewnętrzna była bardziej skomplikowana, a przede wszystkim odmienna była tradycja historyczna i zaplecze społeczne zakonu.

Podstawowym celem projektu jest rekonstrukcja sieci artystycznej bazylianów przy użyciu metod systemu informacji geograficznej (GIS) oraz analizy sieci społecznych (SNA) w celu odkrycia mechanizmów funkcjonujących wewnątrz i wokół zakonu. Sieć artystyczna jest rozumiana jako połączenia między ludźmi, ideami, przedmiotami i miejscami. Projekt zakłada weryfikację tezy o zastosowaniu jezuickiego modelu funkcjonowania zakonu u bazylianów na gruncie problematyki artystycznej. Jak działała klasztorna sieć powiązań w zgromadzeniu unickim, łączącym tradycje Kościołów wschodniego i zachodniego? Czy istniała „bazylikańska” sztuka i artyści? Czy bazylikańscy przełożeni i artyści realizowali uniwersalną koncepcję artystyczną? Czy – przeciwnie – decydujące były różnice regionalne? Jak istotny był wpływ fundatorów i patronów? Co oznaczała „bazylikańskość” w sztuce?

Projekt opiera się na typowej dla pracy historyka krytycznej analizie źródeł pisanych i analizie formalnej bazylikańskich zespołów klasztornych, będącej podstawą pracy historyka sztuki. Trzecią metodą, łączącą dwie pierwsze, będzie analiza przestrzenna i sieciowa przy pomocy systemu informacji geograficznej (GIS, SNA). W przestrzennej bazie danych powiązane ze sobą zostaną relacje organizacyjne, ekonomiczne, patronalne i osobowe między klasztorami z problematyką artystyczną ich architektury i wyposażenia, taką jak lokalizacja i plan budowli, jej relacja z tradycjami wschodnią i zachodnią lub konkretne rozwiązania formalne. Posłuży to do określenia mechanizmów funkcjonujących w bazylikańskiej sieci klasztornej, a tym samym do sprawdzenia, na ile odpowiadała ona modelowi znanemu z badań dotyczących jezuitów. Projekt umożliwi lepsze zrozumienie nowożytnych sieci zakonnych i artystycznych oraz roli i specyfiki Kościoła unickiego w Rzeczypospolitej. Rezultaty badań zostaną przedstawione na międzynarodowych konferencjach oraz w renomowanych czasopismach naukowych. Z perspektywy dalszych badań istotne będzie wprowadzenie elementów humanistyki cyfrowej do polskiej historiografii kulturowo-artystycznej.